

Theodor W. Adorno

Educació després d'Auschwitz¹

L'exigència que no es repetesca Auschwitz és la primera de totes en educació. Precedeix tant a qualsevol altra que crec que no he de fonamentar-la, ni en dec. No puc entendre que s'hi haja expressat tan poc fins avui. Fonamentar-la tindria quelcom de monstruós, considerant la monstruositat que s'hi esdevingé. Tanmateix, el fet que s'haja pres tan poca consciència de l'exigència, i de les qüestions que s'hi plantegen, palesa que no ha penetrat en les persones com fou de monstruós; el símptoma d'això és que la possibilitat de repetició, que pertoca a l'estat de consciència o d'inconsciència de les persones, subsisteix. Tot debat sobre els ideals de l'educació és fútil i indiferent front a açò: que Auschwitz no es repetesca. Fou la barbàrie, contra la qual tota educació actua. Es parla que amenaça una recaiguda en la barbàrie. Però no és una amenaça, ja que Auschwitz *fou*; la barbàrie subsisteix en tant es mantinguen essencialment les condicions que maduren aquella recaiguda. Açò és l'horror complet. La pressió social continua gravitant, encara que el perill es manté invisible. Empeny les persones cap a allò que no es pot afigurar, que culminà en Auschwitz en una dimensió històrico-universal. D'entre les idees de Freud, que vertaderament atenyen també a la cultura i a la sociologia, em sembla una de les més profundes aquella que la civilització produeix per la seua banda un element anticivilitzatori i el reforça de manera creixent. Els seus escrits *El malestar en la cultura* i *Psicologia de masses i anàlisi del jo*² mereixerien la major de les difusions precisament en connexió amb Auschwitz. Si en el principi mateix de la civilització està posada la barbàrie, aleshores té quelcom de desesperat protestar contra ella.

La reflexió sobre com s'haja d'impedir la repetició d'Auschwitz ha estat ensombrida pel fet que s'ha de ser conscient d'aquest caràcter desesperat si no es vol caure en una xerrameca idealista. Malgrat tot, cal intentar-ho, també tot considerant

¹ Conferència a la Ràdio de Hessen; emesa el 18 d'abril de 1966. Publicada en *Zum Bildungsbegriff der Gegenwart*. Frankfurt, 1967; reedic. en *Stichworte*. Frankfurt: Suhrkamp, 1969. En *Gesammelten Schriften*, ed. Rolf Tiedemann, vol. 10.2, *Kulturkritik und Gesellschaft II*, pp. 674-690.

² Traduccions cast. Sigmund Freud: *El malestar de la cultura*. Madrid: Alianza, 2005; id.: *Psicología de las masas*. Madrid: Alianza, 1985.

que l'estructura bàsica de la societat –i amb això la d'aquells dels seus membres que dugueren les coses fins allà– és la mateixa que fa vint-i-cinc anys. Milions de persones innocents –anomenar les xifres, o fins i tot regatejar-ne, és ja indigne d'una persona– foren assassinades d'una manera totalment planificada. Cap ésser viu ha de despatxar-ho com un fenomen superficial, com una desviació del curs de la història, que no s'hauria de prendre en consideració front a la tendència general del progrés, de la il·lustració, del suposat creixement de la condició humana. El fet que esdevinguera és, ell mateix, expressió d'una tendència social summament poderosa. Voldria referir-ne un fet que, de manera molt significativa gairebé no sembla ser molt conegut a Alemanya, encara que d'això extragué el seu tema un *best-seller* com *Els quaranta dies del Musa Dagh* de Werfel³. Ja en la Primera Guerra Mundial els turcs – l'anomenat Moviment dels Joves Turcs, sota la direcció de Enver Pascha i Talaat Pascha– havien assassinat més d'un milió d'armenis. La cúpula militar alemanya i també els càrrecs governamentals n'eren manifestament conscients, però mantingueren un estricte secret. El genocidi té les seues arrels en aquella resurrecció del nacionalisme agressiu que, des de la fi del segle XIX, esdevingué a molts països.

No es pot refusar la consideració que la invenció de la bomba atòmica, que literalment pot extingir amb un sol colp centenars de milers de persones, pertany al mateix context històric que el genocidi. El creixement sobtat de la població s'anomena avui de bon grat «explosió demogràfica»: sembla com si la fatalitat històrica tinguera llestes per a l'explosió demogràfica també contraexplosions, la matança de pobles sencers. Açò només per indicar com les forces, contra les quals s'ha de combatre, corresponen a les tendències de la història universal.

La possibilitat de transformar els pressupòsits objectius, val a dir socials i polítics, que incuben aquests esdeveniments, és avui summament limitada, els intents d'anar en contra de la repetició es desvien necessàriament al costat subjectiu. Amb això em referesc essencialment també a la psicologia de les persones que fan una cosa així. No crec que ajude molt apel·lar a valors eterns, sobre els quals aquells que estan predisposats a crims semblants només arronsarien les espatlles; tampoc no crec que poguera servir-ne de molt una il·lustració sobre quines qualitats positives posseeixen les minories perseguides. Les arrels s'han de buscar en els perseguidors, no en les

³ Trad. cast. Franz Werfel: *Los cuarenta días del Musa Dagh*. Madrid: Losada, 2003 (ed. orig., 1933).

víctimes, que han estat assassinades sota les acusacions més miserables. És necessari allò que, en aquest aspecte, vaig anomenar una vegada el gir al subjecte. Cal reconèixer els mecanismes que fan a les persones capaces d'aquests actes; cal mostrar aquests mecanismes a ells mateixos i tractar d'impedir que siguin novament així, mentre es desperta una consciència general d'aquells mecanismes. Els assassinats no són culpables, ni tan sols en el sentit sofisticat i caricaturesc que molts voldrien projectar avui. Només són culpables aquells que, sense cap consideració, desfogaren el seu odi i la seua agressivitat. S'ha d'anar en contra d'aquesta desconsideració; les persones han de desistir de llançar cops sense reflexió que es tornen contra ells mateixos. L'educació tindria sentit ple només com una educació per a l'autoreflexió crítica. Però com, segons els coneixements de la psicologia profunda, els caràcters en conjunt, també els d'aquells que en l'edat adulta perpetren els crims, es formen ja en la primera infància, aleshores l'educació que vulga impedir-ne la repetició s'ha de concentrar en la primera infància. Els he anomenat la tesi de Freud del malestar de la cultura. Ella té, però, un abast major que Freud li suposava; abans de res, perquè mentrestant la pressió civilizadora, que ell va contemplar, s'ha multiplicat fins a allò insuportable. Amb la qual cosa les tendències a l'explosió, sobre les quals els he cridat l'atenció, han pres una violència que ell a penes pogué preveure. El malestar de la cultura té, tanmateix, el seu costat social, el que Freud no va desconèixer, encara que tampoc no se n'ocupà de manera concreta. Es pot parlar de la claustrofòbia de la humanitat en el món administrat, d'un sentiment d'estar reclòs en un context socialitzat de banda a banda, teixit com una xarxa compacta. Com més compacta és la xarxa, tant més es vol eixir, i precisament la seua densitat impedeix que es pugui eixir. Açò reforça la fúria contra la civilització, contra la qual es protesta de manera violenta i irracional.

Un esquema que ha confirmat la història de totes les persecucions és que la fúria s'adreça contra els febles, abans de res contra aquells que són considerats com socialment febles i a la vegada –amb raó o sense raó– com feliços. Sociològicament, gosaria afegir que la nostra societat, mentre s'integra cada vegada més, incuba al temps tendències a la desintegració. Aquestes tendències a la desintegració, compactades sota la superfície de la vida ordenada, civilitzada, estan molt avançades. La pressió d'allò universal dominant sobre tot el particular, les persones individuals i les institucions particulars, té una tendència a destruir allò particular i allò individual, juntament amb la seua força de resistència. Amb la seua identitat i amb la seua força

de resistència perden les persones també les qualitats, en virtut de les quals serien capaços d'oposar-se decididament a allò que, en un temps qualsevol, els atrauria novament al crim. Tal vegada són a penes capaços d'oposar-se quan els poders establerts els ordenen actuar novament, només que això esdevinga en nom d'un ideal en el qual creuen a mitges o ja no creuen en absolut.

Quan parle de l'educació després d'Auschwitz em referesc a dos àmbits: en primer lloc, l'educació en la infància, principalment en la primera; a més, la il·lustració general, que crea un clima espiritual, cultural i social que no permet una repetició; un clima, per tant, en què els motius que conduïren a l'horror esdevenen, en certa mesura, conscients. No puc pretendre evidentment fer l'esbós d'un plan d'una educació així, ni tan sols en línies generals. Però voldria almenys assenyalar alguns punts neuràlgics. Moltes vegades s'ha fet responsable –per exemple, a Amèrica– a l'esperit alemany fidel a l'autoritat, del nacionalsocialisme i també d'Auschwitz. Considere aquesta explicació massa superficial, encara que tant a casa nostra com a altres països europeus sobreviuen els modes de comportament autoritaris i l'autoritat cega de manera molt més tenaç que resulta acceptable sota condicions de democràcia formal. Més bé s'ha d'assumir que el feixisme i l'horror que causaria estan relacionats amb el fet que les antigues autoritats establides per l'Imperi es desintegraren i foren abatudes, però les persones no estaven psicològicament preparades per determinar-se a elles mateixes. No es mostraren a l'altura de la llibertat que els va caure del cel. Per això les estructures d'autoritat assumiren una dimensió destructiva i –si puc dir-ho així– dement que abans no tenien o, en qualsevol cas, no palesaven. Si es pensa en com la visita de qualsevol potentat, que políticament ja no té cap funció real, porta a erupcions d'extasi a poblacions senceres, aleshores està fonamentada la sospita que el potencial autoritari és, tant ara com abans, molt més fort del que es deuria pensar. Tanmateix vull posar de relleu expressament que el retorn o el no retorn del feixisme no és, de manera decisiva, una qüestió psicològica, sinó una qüestió social. Si parle dels assumptes psicològics és només perquè els altres moments, més essencials, estan considerablement allunyats de la voluntat de l'educació, quan no de la intervenció dels individus en general.

Moltes vegades ha estat citat el concepte d'obligació per part de persones ben intencionades, que no voldrien que allò tornara. Per a elles, la responsabilitat d'allò que ha passat estaria en el fet que les persones ja no tindrien cap obligació. I efectivament, està relacionada amb de la pèrdua d'autoritat una de les condicions del

terror sàdic-autoritari. Per a un sa enteniment humà és possible invocar obligacions que contraresten allò sàdic, allò destructiu, allò desintegrador mitjançant un enèrgic «no has de fer-ho». Malgrat tot, considere una il·lusió que l'apel·lació a obligacions, o fins i tot l'exigència que s'hagen de contraure noves obligacions, siga útil de veritat perquè es veja una millora en el món i en les persones. La falsedat de les obligacions que s'exigeixen només per aconseguir alguna cosa –encara que siga una cosa bona–, sense que siguen experimentades per les persones com una cosa substancial en ella mateixa, és sentida molt ràpidament. És sorprenent com de prompte reaccionen les persones, fins i tot les més ximpls i ingènues, quan es tracta de rastrejar les febleses de les millors persones. Les anomenades obligacions esdevenen fàcilment o bé un certificat de disposicions –s'accepten per mostrar-se un com un ciutadà digne de confiança–, o bé produeixen una rancúnia odiosa, que és psicològicament el contrari d'allò que es posava en joc amb elles. Signifiquen heteronomia, un fer-se dependent d'ordres, de normes, que no es justifiquen per la pròpia raó de l'individu. Allò que la psicologia anomena el super-jo, la consciència, ha estat substituïda en nom de l'obligació per autoritats externes, facultatives, bescanviables, com s'ha pogut observar molt clarament també a Alemanya després de l'enfonsament del Tercer Reich. Precisament la disposició a estar al costat del poder i, com a norma, doblegar-se externament davant allò que és més fort, és la mentalitat dels torturadors, que no deu sorgir mai més. Per això la recomanació d'obligacions és tan fatal. Les persones que les accepten de manera més o menys voluntària són col·locades en una mena d'estat permanent de necessitat d'obligacions. L'única força vertadera contra el principi d'Auschwitz seria l'autonomia, si es permet emprar l'expressió kantiana; la força de la reflexió, de l'autodeterminació, del no col·laborar⁴.

Una vegada m'esglaià molt una experiència: en un viatge pel Llac de Constança vaig llegir un periòdic de Baden, en què es donava informació sobre la peça de Sartre *Morts sense sepultura*⁵, que exposava les coses més terribles. Al crític la peça li era evidentment desagradable. Però ell no explicava aquest malestar amb

⁴ «Nicht-Michmachen» –«no col·laborar», «no entrar en el joc»– era el lema dels membres de l'Institut de Recerca Social de Frankfurt, segons relata Leo Löwenthal en la seua conversa autobiogràfica amb Helmut Dubiel, titulada tot just *Mitmachen wollte ich nie* –«Mai no volguí col·laborar»–. Frankfurt: Suhrkamp, 1980; trad. cast. *Leo Löwenthal. Una conversación autobiográfica*. València: Alfons El Magnànim, 1990.

⁵ Trad. cast. Jean Paul Sartre: *Muertos sin sepultura*. Madrid: Alianza, 1988.

l'horror de l'assumpte, que és l'horror del nostre món, sinó que li donava la volta, ja que nosaltres, front a una actitud com la de Sartre, que tracta d'aquests assumptes, hauríem de tenir –el cite fidelment– un sentit per a alguna cosa més elevada; ja que no hauríem de reconèixer l'absurditat de l'horror. Dit breument: el crític volia, mitjançant una noble parleria existencial, sustraure's a la confrontació amb l'horror. El perill que es repetesca rau, i no en últim lloc, en què no es deixi que s'acoste a nosaltres i que s'allunye aquell que només gosa parlar-ne, com si ell fora el culpable, posat que actua de manera immoderada, i no els perpetradors.

En el problema de l'autoritat i la barbàrie em resulta cridaner un aspecte que generalment a penes és observat. A ell remet una observació del llibre *Estat SS* d'Eugen Kogon⁶, que inclou una idea central per a tot el complex i que no ha estat assimilada per la ciència i la pedagogia en el grau que mereixeria ser assimilada. Kogon diu que els torturadors del camp de concentració, en el que ell mateix passà uns anys, eren, en la seua major part, joves de famílies camperoles. La diferència cultural, que encara persisteix, entre el camp i la ciutat és una de les condicions de l'horror, encara que certament no l'única ni la més important. Estic lluny de qualsevol sentiment de superioritat front a la població del camp. Sé que cap persona és responsable d'haver crescut a una ciutat o a un poble. Només prenc nota que probablement la superació de la barbàrie s'ha assolit menys a l'àmbit rural que en altres llocs. Tampoc la televisió i els altres mitjans de comunicació de masses no han modificat molt la situació de les persones que no han pogut accedir a la cultura. Em sembla més just expressar açò i oposar-m'hi, que lloar algunes qualitats particulars del mode de la vida del camp que amenacen desaparèixer. Vaig tan lluny com per sostenir que la superació de la barbàrie al camp és un dels objectius més importants de l'educació. Ell pressuposa, per descomptat, un estudi de la consciència i de la inconsciència de la població d'allà. Abans de res, hauria d'ocupar-se de l'impacte dels mitjans moderns de comunicació de masses sobre un estat de consciència que no ha arribat encara tan lluny com el liberalisme cultural burgès del segle XIX.

Per modificar aquesta situació, no hi hauria prou amb el sistema normal d'escoles populars al camp, que és molt problemàtic en molts sentits. Pense en una sèrie de possibilitats. Una seria –estic improvisant– que foren planificades emissions

⁶ Trad. cast. Eugen Kogon: *El Estado de la SS. El sistema de los campos de concentración alemanes*. Madrid: Alba, 2005.

televisives que es referiren als punts neuràlgics d'aquell estat de consciència específic. Podria imaginar que es formaren una cosa així com grups o brigades educatives de voluntaris, que anaren al camp i intentaren emplenar les llacunes més amenaçadores amb discussions, cursos i instrucció complementària. No ignore, certament, que aquestes persones difícilment es faran molt populars; però es formaria un petit cercle al seu voltant, on trobarien ressò, i des del qual podrien, tal vegada, irradiar.

No ha d'haver cap malentés sobre el fet que la tendència arcaica a la violència també es troba als centres ciutadans, i precisament als més grans. Per tot arreu han estat engendrades tendències de regressió –vull dir, persones amb trets sàdics reprimits– per la tendència global social. Amb això voldria recordar la relació torta i patògena amb el cos que Horkheimer i jo exposàrem en la *Dialèctica de la Il·lustració*⁷. Allà on la consciència resta mutilada és retroprojectada de forma no lliure i propensa a actes de violència sobre el cos i l'esfera d'allò corporal. S'ha de prestar atenció com, en el cas d'un determinat tipus de persones sense formació, el seu llenguatge, sobre tot quan són interromputs o se'ls hi fa una objecció, passa a ser amenaçant, com si els gestos lingüístics foren els d'una violència corporal a penes controlada. Per cert, ací s'ha d'estudiar també el paper de l'esport, que a penes ha estat estudiat de manera suficient per una psicologia social crítica. L'esport és ambivalent: d'una banda, pot tenir efectes antibàrbars i antisàdics mitjançant el *fair play*, la cavallerositat i el respecte pel més feble. Per altra banda, alguns dels seus estils i modes de comportament poden fomentar l'agressió, la brutalitat i el sadisme, sobretot en persones que no s'exposen elles mateixes a l'esforç i la disciplina de l'esport, sinó que merament el contemplen; en aquelles persones que bramen als estadis. Aquesta ambigüitat s'hauria d'analitzar sistemàticament. En tant que l'educació en tinguerà alguna influència, els resultats s'haurien d'aplicar a la vida esportiva.

Tot açò està més o menys relacionat amb la vella estructura vinculada a l'autoritat, amb modes de comportament –diria quasi– del bo i vell caràcter autoritari. Tanmateix, allò que es produeix a Auschwitz, els tipus característics del món d'Auschwitz, són presumiblement una cosa nova. D'una banda, designen la identificació cega amb allò col·lectiu. Per altra banda, estan retallats per manipular les

⁷ Trad. cast. *La dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos*. Madrid: Trotta, 1994.

masses, allò col·lectiu, com ara els Himmler, Höss o Eichmann⁸. Considere que el més important front al perill d'una repetició és contrariar la prepotència cega de tots els col·lectius, augmentar la resistència contra ells, projectant llum sobre el problema de la col·lectivització. Açò no és tan abstracte com sembla tot considerant la passió amb què precisament persones joves de consciència progressista es fan membres de qualsevol cosa. Es pot connectar amb el patiment que els col·lectius afegeixen en principi a tots els individus que hi són admesos. Només cal pensar en les primeres experiències en l'escola.

S'hauria de combatre tot tipus de *folk-ways*⁹, costums populars i ritus d'iniciació, de qualsevol forma, que causen dolor físic a les persones –frequentment fins un punt insuportable– com a preu per poder sentir-se com a membre, com un més d'un col·lectiu. La malignitat d'usances com les «dotze nits salvatges» o la «justícia popular de l'Alta Baviera» i altres costums per l'estil, arrelats i estimats, quasi podrien ser enteses com una immediata forma prèvia de la violència nacionalsocialista. No és casualitat que els nazis enaltiren i cultivaren tals monstruositats en nom dels «usatges tradicionals». La ciència té ací una tasca summament actual. Podria capgirar enèrgicament la tendència floklorista, que els nazis confiscaren amb entusiasme, per posar remei a la supervivència, al temps brutal i espectral, d'aquestes satisfaccions populars.

D'allò que es tracta en tota aquesta esfera és d'un suposat ideal, que també juga, certament, un paper considerable en l'educació tradicional: l'ideal de la duresa. Es pot apel·lar fins i tot, d'una manera prou ignominiosa, a una sentència de Nietzsche¹⁰, encara que vertaderament significa una altra cosa. Recorde que el terrible

⁸ Heinrich Himmler (1900-1945): Cap de la SS i ministre de l'Interior, un dels màxims responsables del genocidi jueu; Rudolf Höss (1900-1947): Comandant del camp de concentració d'Auschwitz; Adolf Eichmann (1906-1962): Tinent coronel de la SS i responsable dels trasllats als camps de concentració i extermini.

⁹ Cfr. William Graham Sumner: *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. Boston: Ginn, 1906. Adorno recomana la lectura del llibre de Sumner i es refereix a la justícia popular de l'Alta Baviera (*Haberfeldtreiben*) en les Lliçons de 1968 (lliçó 5a), trad. cast. *Introducción a la sociología*. Barcelona: Gedisa, 1996.

¹⁰ No es pot precisar a quin aforisme de Nietzsche sobre la duresa es refereix Adorno. Cfr., per exemple, *Més enllà del bé i del mal*, aforismes 82, 210, 260, 262, 269 –aquest tres últims del capítol

Boger¹¹, durant el procés d'Auschwitz, tingué un rampell que culminà en un panegíric sobre l'educació per a la disciplina mitjançant la duresa. Era necessària per produir el tipus de persona que a ell li semblava correcta. Aquesta imatge educativa de la duresa, en què moltes persones poden creure sense reflexionar-ne, és errònia de banda a banda. La idea que la virilitat consisteix en una màxima capacitat de resistència ha estat durant molt de temps la imatge encobridora d'un masoquisme que –com la psicologia demostra– es troba molt fàcilment junt amb el sadisme. L'apreciada duresa, per a la qual hauríem de ser educats, significa simplement indiferència front al dolor. Sense que se'n distingisca gaire entre el dolor propi i l'alié. Qui siga dur contra ell mateix, obtindrà també el dret a ser dur contra els altres, i es venja del dolor, les commocions del qual no va poder mostrar i que hagué de reprimir. Cal prendre consciència d'aquest mecanisme així com promoure una educació que no tinga, com abans, com a premis el dolor i la capacitat de suportar el dolor. Amb altres paraules, l'educació hauria de prendre's seriosament una idea que no li és estranya en absolut a la filosofia: el fet que el temor no ha de ser reprimat. Si el temor no és reprimat, si esdevé efectivament el temor, tant de temor com mereix la realitat, aleshores desapareixerà probablement bona part de l'efecte destructor del temor inconscient i desviat.

Les persones que s'enquadren cegament en col·lectius es tornen elles mateixes una mena de material, s'extingeixen com a éssers autodeterminats. S'hi correspon la disposició a considerar els altres com masses amorfes. En *Authoritarian Personality*¹² vaig anomenar «caràcter manipulador» les persones que es comporten d'aquesta manera. i això, per cert, en el temps en què no era públic el diari de Höss o les anotacions d'Eichmann encara no eren conegudes. Les meues descripcions del caràcter manipulador daten del últims anys de la Segona Guerra Mundial. De vegades

«Què és aristocràtic?», que tracta abundantment del tema–; *La gaia ciència*, afor. 26; i *Així va parlar Zarathustra*, cap. «De velles i noves taules», afor. 29.

¹¹ Wilhelm Boger (1906-1977): Oficial de la SS al camp d'Auschwitz. Assassinà i torturà presoners, en particular aquells que intentaven fugir. Fou sentenciat a cadena perpètua als Judicis d'Auschwitz, celebrats a Frankfurt en 1963-1965. El tribunal el trobà autor material de la mort de 144 persones i còmplice de no menys de 1.000 assassinats.

¹² Theodor W. Adorno; Else Frenkel-Bruswik; Daniel J. Levinson; R. Nevitt Sanford: *The Authoritarian Personality*. Nova York, 1950. Trad. cast. prevista en T. W. Adorno: *Obra completa*, vol. 9.2. Madrid: Akal.

la psicologia social i la sociologia són capaces de construir conceptes que només més tard es confirmen completament de manera empírica. El caràcter manipulador – qualsevol pot controlar-lo en les fonts, que estan a disposició sobre aquells dirigents nazis– es distingeix per la seua mania organitzadora, per la incapacitat de fer experiències humanes immediates en general, per un cert tipus de manca d'emocions, per un realisme sobrevalorat. Vol practicar a qualsevol preu una suposada, encara que il·lusòria política realista. Ni un segon pensa o desitja el món d'altra manera que com és, posseït per la voluntat de *doing things*, de fer coses, i és indiferent siga quin siga el contingut de tal fer. Fa de l'activitat, de l'anomenada *efficiency* [eficiència] com a tal, un culte, que troba ressò en la propaganda a favor d'una persona activa. Mentrestant aquest tipus –si les meues observacions no m'enganyen i algunes recerques sociològiques permeten la generalització– s'ha difós més àmpliament que es podria pensar. Allò que antany només exemplificaren alguns monstres nazis, es pot constatar avui en un gran nombre de persones, com ara delinqüents juvenils, caps de bandes i semblants, dels quals es llig cada dia als diaris. Si haguera de traslladar a una fòrmula aquest tipus de caràcter manipulador –tal vegada no es deuria, però pot estar bé per a la comprensió–, l'anomenaria el tipus de la *consciència cosificada*. En primer lloc, les persones són de tal tipus que s'han igualat en certa mesura a coses. Després, si els és possible, assimilen els altres a coses. L'expressió «*fertigmachen*» [acabar, apanyar, liquidar], tan popular al món dels joves *rowdies* [breguistes] com al del nazis, expressa precisament això. Aquesta expressió, *fertigmachen*, defineix les persones com a coses preparades en un doble sentit. La tortura, segons l'opinió de Max Horkheimer, és l'adaptació amb una direcció i en certa mesura accelerada de les persones a allò col·lectiu. Una mica d'això hi ha en l'esperit de l'època, per poc que tinga a veure amb l'esperit. Cite merament unes paraules pronunciades per Paul Valéry abans de la darrera guerra: «La inhumanitat té un gran futur». Contra això és particularment difícil combatre, perquè aquelles persones manipuladores, que realment no són capaces d'experiències, mostren per això els trets d'incapacitat de reacció que els vinculen amb certs malalts mentals o caràcters psicòtics, esquizoïdes.

En els intents d'oposar-se a la repetició d'Auschwitz, em sembla essencial posar en clar, en primer lloc, com apareix el caràcter manipulador, per tal de mirar d'imperdir-ho mitjançant una transformació de les condicions de la seua gènesi. Voldria fer una proposta concreta: estudiar els culpables d'Auschwitz amb tots els mètodes disponibles de la ciència, en particular amb una psicoanàlisi d'anys, per tal

d'esbrinar, tant com siga possible, com una persona esdevé així. Açò seria una cosa bona que encara podrien fer, si bé està en contradicció amb la seua pròpia estructura de caràcter que ells ajudaren una mica a què no es repetira. Açò només es realitzaria si ells volgueren col·laborar amb la recerca de la seua gènesi. Certament, no seria fàcil fer-los parlar; de cap manera es podria aplicar una cosa com els seus propis mètodes per saber com esdevingueren així. En qualsevol cas, ara com ara es troben – precisament en el seu col·lectiu, en el sentiment que són en conjunt nazis vells– tan segurs que cap d'ells mostra a penes sentiments de culpa. Però també hi existiran suposadament, o almenys en alguns, punts de connexió psicològica, mitjançant els quals es podria canviar això, com ara el seu narcisisme, o dit planerament la seua vanitat. Es considerarien importants si pogueren parlar d'ells mateixos sense impediments, com Eichmann, que parlava per plenar de volums biblioteques senceres. S'ha de suposar finalment que també en aquestes persones, si s'excava bastant profundament, hi ha residus de la vella instància de la consciència, que avui es troba moltes vegades en procés de dissolució. Però una vegada que es coneguen les condicions internes i externes que els han fet així –si puc suposar hipotèticament que s'hi puga esbrinar– en podrien probablement treure conseqüències pràctiques, perquè no esdevinga de nou. Només es podrà mostrar si l'assaig ajuda o no quan es porte a cap; no voldria sobrevalorar-lo. S'ha de tenir present que les persones no poden ser explicades automàticament des d'aquelles condicions. Sota condicions iguals uns foren així i uns altres no. Malgrat tot, pagaria la pena. Ja només en el plantejament de la qüestió de com foren així permetria un potencial il·lustrador. Doncs correspon a l'estat funest de consciència i inconsciència el fet que la seua manera de ser –que és així i no diferent– es considere falsament com natura, com quelcom donat, inalterable, i no com una cosa que ha esdevingut. He esmentat el concepte de consciència cosificada. Aquesta és, abans de res, una consciència que s'apaga front a tot ésser esdevingut, front a tota evidència respecte del seu propi caràcter condicionat i una consciència que, allò que és, ho posa com absolut. Si es trencara aquest mecanisme coercitiu, alguna cosa –dic jo– es guanyaria.

Més enllà, en el context de la consciència cosificada, també s'hauria de considerar de manera precisa la relació amb la tècnica, i no només en el cas dels grups petits. És una relació tan ambivalent com la que hi ha a l'esport, amb la qual, d'altra banda, està emparentada. Per una banda, cada època produeix aquells caràcters –tipus de distribució d'energia psíquica– que necessita socialment. Un món com el d'avui,

en el qual la tècnica té aquesta posició clau, produeix persones tecnològiques, que concorden amb la tècnica. Açò té la seua bona racionalitat: les persones precisaran ensenyar-se menys coses al seu estret àmbit, la qual cosa influirà també en allò més universal. Per altra banda, en les relacions actuals amb la tècnica hi ha alguna cosa d'exagerat, d'irracional, de patògen. Açò està relacionat amb el «vel tecnològic». Les persones es decanten a prendre la tècnica com la cosa mateixa, com un fi en ell mateix, com una força amb entitat pròpia, i amb això obliden que és el braç allargat de l'ésser humà. El mitjà –i la tècnica és un conjunt de mitjans per a l'autoconservació de l'espècie humana– són fetitxitzats perquè els fins –una vida humana digna– estan encoberts i han estat escindits de la consciència de les persones. De la manera tan general com es diu açò, tal com jo ho he formulat, hauria de ser evident. Però tal hipòtesi és encara massa abstracta. No se sap en absolut, de manera precisa, com la fetitxització de la tècnica s'imposa a la psicologia individual dels éssers humans particulars; no se sap on està el llinar entre una relació racional amb la tècnica i aquella sobrevaloració, que condueix en definitiva al fet que una persona que discorre un sistema ferroviari per dur les víctimes cap a Auschwitz de la manera més ràpida possible i sense entrebancs, oblide el que a Auschwitz ocorria amb elles. En el cas del tipus que tendeix a la fetitxització de la tècnica es tracta, dit planerament, de persones que no poden estimar. Açò no s'ha d'entendre de manera sentimental o moralitzant, sinó que designa la relació libidinosa insuficient amb altres persones; aquestes persones són totalment fredes, i també en el seu fur intern neguen la possibilitat d'estimar, sostrauen des del principi, abans que puga desplegar-se, el seu amor per altres persones. La capacitat d'estimar que encara hi sobreviu, han d'emprar-la amb els mitjans. Els caràcters plens de prejudicis i vinculats a l'autoritat, dels quals s'ocuparem en *Authoritarian Personality*, en Berkeley, en sumministraren moltes proves. Un subjete d'experiment –l'expressió és ja una expressió de la consciència cosificada– deia d'ell mateix: «*I like nice equipment*», m'agraden els equips bonics, els aparells bonics, i dóna igual quins aparells siguen. El seu amor estava absorbit per coses, per màquines com a tals. Allò que produeix consternació –produeix consternació perquè fa que aparega de manera molt desesperançada l'oposar-s'hi– és que aquesta tendència està acoblada amb la tendència de tota la civilització. Combatre-la és tant com estar contra l'esperit del món; però, amb això, repetesc només allò que vaig anticipar al començament com l'aspecte més obscur d'una educació contra Auschwitz.

He dit que aquelles persones eren fredes d'un mode particular. Permetiu-me dues paraules sobre la fredor en general. Si la fredor no fóra un tret bàsic de l'antropologia, açò és, de la condició humana, tal com ella està efectivament en la societat, i si aquelles persones no foren, per tant, profundament indiferents front a allò que succeeix als altres, llevat d'uns pocs, amb els quals estan pròxims i units possiblement pels interessos tangibles, Auschwitz no hauria estat possible, perquè les persones no l'haurien tolerat. La societat en la seua forma actual –i des de fa segles– no es basa, com se suposa ideològicament des d'Aristòtil, en l'atracció, sinó en la persecució de l'interés propi front als interessos dels altres. Açò ha abatut el caràcter de les persones fins a allò més íntim. Allò que s'hi oposa, l'instint gregari de l'anomenada *lonely crowd*¹³, de la multitud solitària, és una reacció front a això, l'agrupament mutu de persones fredes que no suporten la seua fredor, però que tampoc no la poden canviar. Totes les persones avui, sense cap excepció, se senten massa poc estimades, perquè totes poden estimar massa poc. La incapacitat per a la identificació fou, sense dubte, la condició psicològica més important perquè un fet com Auschwitz poguera esdevenir en mig de persones, en certa mesura, educades i inofensives. Allò que s'anomena «col·laboracionisme» fou en primer lloc la defensa d'un interés comercial: treure profit de l'avantatge propi davant de tots els altres, i perquè no es pose en perill, no cal obrir la boca. Aquesta és una llei general d'allò establert. El silenci sota el terror fou només la seua conseqüència. La fredor de la mònade social, del competidor aïllat, fou, en tant que indiferència davant el destí dels altres, el pressupòsit que només es mogueren molt pocs. Els esbirros de la tortura ho saben; constantment en fan la prova de nou.

No m'entenguen malament. No voldria predicar l'amor. Tinc per una cosa inútil el predicar; també, ningú no en tindria dret a predicar, perquè la manca d'amor –com ja he dit– és una manca de *totes* les persones sense excepció, tal com avui existeixen. La predicació de l'amor pressuposa ja, en aquells als quals s'adreça, una estructura de caràcter distinta d'aquella estructura que es vol canviar. Ja que les persones que s'ha d'estimar són les mateixes que no poden estimar, i per això mateix no són dignes de ser estimades. Un dels grans impulsos del cristianisme, que no és

¹³ Cfr. David Riesman et al.: *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*. New Haven: Yale University Press, 1950; trad. cast. *La muchedumbre solitaria*. Barcelona: Paidós, 1981.

immediatament idèntic amb el dogma, fou anul·lar la fredor que tot ho penetra. Aquest intent, però, fracassà; tal vegada perquè no remogué l'ordre social que produeix i reproduïx la fredor. És possible que aquella calidesa entre les persones, per la que sospirem, no haja existit mai, llevat de curts períodes i en grups completament petits, potser també entre alguns salvatges pacífics. Els injuriats autors d'utopies consideraren açò. Així, Charles Fourier va definir l'atracció com allò que s'ha d'establir mitjançant un ordre social digne; i reconeixia també que aquest estat només seria possible quan les pulsions de les persones ja no estiguen reprimides, sinó satisfetes i permeses. Si alguna cosa pot ajudar contra la fredor en tant que condició de la desgràcia és, doncs, tenir una idea de les seues condicions i l'intent d'oposar-se'n anticipadament a l'àmbit individual. Es podria pensar que quan menys es fracassa a la infància, quan millor són tractats els nens, n'hi ha més oportunitats. També ací, però, amenacen les il·lusions. Els nens, que res no sospiten de la crueltat i duresa de la vida, estan exposats a la barbàrie només que deixen l'entorn protector. I no es pot, sobretot, animar la calidesa d'uns pares que són, ells mateixos, productes d'aquesta societat i que porten les seues marques. L'exhortació a donar més calidesa als nens tracta artificialment la calidesa, i, d'aquesta manera, la nega. A més d'això, no es pot exigir amor en relacions mediades professionalment, com ara la del professor i l'estudiant, la del metge i el pacient o la de l'advocat i el client. L'amor és una cosa immediata i està essencialment en contradicció amb les relacions mediatees. L'encoratjament a l'amor –encara més en la forma imperativa del *deus*– és ella mateixa un component de la ideologia que eternitza la fredor. És propi d'ella allò coactiu, allò represiu, que actua contra la capacitat d'estimar. Per això, el primer seria ajudar a aconseguir que la fredor prenguera consciència d'ella mateixa, de les raons per les quals esdevindria.

Permitiu-me finalment dedicar unes poques paraules a algunes possibilitats de presa de consciència dels mecanismes subjectius en general, sense els quals Auschwitz no hauria esdevingut. Cal el coneixement d'aquests mecanismes; de la mateixa manera que cal també el coneixement de la defensa estereotipada que bloqueja tal consciència. Qui encara diu avui que no fou així o que no va estar tan greu, defensa ja el que va passar, i sens dubte estaria disposat a consentir o col·laborar si succeïra de nou. Encara que la il·lustració racional no disol directament –com la psicologia sap amb exactitud– els mecanismes inconscients, almenys enforteix en allò preconscient certes constringències i ajuda a crear un clima que és contrari a allò que

és més extrem. Si tota la consciència cultural penetrara en la idea del caràcter patògen dels trets que desempeñaren un paper tan gran en Auschwitz, les persones tal vegada controlarien millor aquests trets.

A més s'hauria d'aclarir la possibilitat d'una desviació d'allò que es va desfogar en Auschwitz. Demà pot arribar el torn a un grup diferent dels jueus, com ara les persones majors, que encara foren respectats durant el Tercer Reich, o els intel·lectuals, o simplement grups divergents. El clima –com ja he indicat– que més promou aquella resurrecció és el nacionalisme que resorgeix. És tan dolent perquè en l'època de la comunicació internacional i dels blocs supranacionals ja no poc creure més en ell mateix i s'ha d'exagerar-se fins la desmesura per tal de fer creure a ell mateix i als altres que encara seria substancial.

En tot cas, s'haurien de mostrar possibilitats concretes d'oposició. S'hauria de tractar, per exemple, la història dels assassinats per eutanàsia, que a Alemanya, gràcies a la resistència en la seua contra, no es perpetraren amb tot l'abast que havien planejat els nazionalsocialistes. L'oposició va estar restringida al propi grup; precisament això és un símptoma particularment cridaner i amplament difós de la fredor universal. Tanmateix, la resistència és, d'altra banda, limitada respecte de la insaciabilitat que hi havia al principi en les persecucions. Sense dubte, qualsevol persona que no pertanyia al grup dels perseguïdors, podia ser atrapada; per tant, hi ha uns interessos dràsticament egoïstes, als quals es pot apel·lar. Per últim, hauria de preguntar-se per les condicions específiques, històricament objectives, de les persecucions. Els anomenats moviments de renovació nacional, en una època en la qual el nacionalisme està antiquat, són particularment propensos a pràctiques sàdiques.

Finalment, tota instrucció política hauria d'estar centrada en què Auschwitz no es repetira. Açò només seria possible si la instrucció política s'ocupara amb allò que és el més important de tot, sense por de topar amb poders de qualsevol tipus. Per fer això, hauria de transformar-se en sociologia, és a dir, alligonar sobre el joc de forces social, que té lloc per sota de la superfície de les formes polítiques. S'hauria de considerar críticament, per donar només un model, un concepte tan respectable com el de «raó d'Estat»: quan es posa la raó de l'Estat per dalt dels seus membres, l'horror ja està plantejat de manera potencial.

Walter Benjamin em va preguntar una vegada a París, durant l'emigració, quan jo encara tornava esporàdicament a Alemanya¹⁴, si hi havia suficients esbirros de la tortura que executaren allò que era ordenat pels nazis. N'hi havia. La qüestió té, no obstant això, una justificació profunda. Benjamin percebia que, en oposició als assassins d'escriptori i als ideòlegs, les persones que *fan* en contradicció als seus propis interessos immediats, actuen com assassins d'ells mateixos quan assassinen els altres. Em tem que, per moltes i àmplies mesures que es prenguen en l'educació, a penes seria possible impedir que rebroten els assassins d'escriptori. Però el fet que hi haja persones, que en posicions inferiors, com a esclaus, facen allò que els perpetua en la seua pròpia esclavitud i minven la seua pròpia dignitat; el fet que hi haja més Bogers i Kaduks¹⁵, és una cosa contra la qual s'hauria de prendre almenys una iniciativa mitjançant l'educació i la il·lustració.

Traducció:

Francesc Jesús Hernández i Dobon

Universitat de València

¹⁴ Probablement en novembre de 1936 o agost de 1937. Cfr. Stefan Müller-Doohm: *En tierra de nadie. Theodor W. Adorno: una biografía intelectual*. Barcelona: Herder, 2003, p. 747.

¹⁵ Oswald Kaduk (1906-1997): Oficial de la SS al camp d'Auschwitz, un dels principals acusats als Judicis de Frankfurt, on fou trobat culpable d'uns deu assassinats individuals i milers de col·lectius.